

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС І КРИМІНАЛІСТИКА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 344.68

П.П. Підюков,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
Ю.В. Скудар,
О.В. Камінська

ВИКОРИСТАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ СПЕЦІАЛЬНИХ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ: ІСТОРІЯ, СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

Розглянуто історію, сучасний стан, перспективи, а також особливості використання у кримінальному судочинстві спеціальних технічних засобів під час здійснення негласних слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: кримінальне судочинство, спеціальні технічні засоби, негласні слідчі дії.

Рассмотрены история, современное состояние, перспективы, а также особенности использования в уголовном судопроизводстве специальных технических средств во время совершения негласных следственных (розыскных) действий.

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, специальные технические средства, негласные следственные действия.

History, modern condition, prospects, as well as the features of use of special means in criminal legal proceedings during the fulfilment of private investigatory (search) actions are considered.

Keywords: criminal legal proceedings, special means, private investigatory actions.

Проблеми застосування в інтересах кримінального судочинства спеціальних оперативно-технічних засобів (далі – СТЗ) завжди привертала до себе увагу вітчизняних і зарубіжних науковців. Під тим чи іншим кутом вони розглядалися, наприклад, у наукових працях М.І. Ануфрієва, О.М. Бандурки, В.П. Бахіна, В.М. Бутузова, Р.С. Белкіна, М.П. Водька, О.В. Горбачова, Ю.М. Грошевого, Е.О. Дідоренка, О.Ф. Долженкова, А.Я. Дубинського, П.А. Єрмакова, І.П. Козаченка, В.К. Лисюченка, Є.Д. Лук'янчикова, М.М. Михеєнка, Д.Й. Никифорчука, В.Л. Ортинського, Д.П. Письменного, М.А. Погорецького, М.В. Салтєвського, Є.Д. Скулиш, С.М. Стахівського, В.М. Тертишника, Л.Д. Удалової, К.Л. Федорова, Г.І. Чангулі, В.І. Шакуна, І.Р. Шинкаренка, О.Ю. Шумилова, М.Є. Шумили, О.М. Юрченка, становили предмет комплексних монографічних досліджень, зокрема, В.І. Лазутка, І.В. Сервецького і В.П. Шеломенцева [1], Ю.Ф. Жарікова, Я.Ю. Кондратьєва, Ю.Ю. Орлова, В.Д. Суценка та одного з авторів цієї статті [2, 3], інших учених і практиків у галузі кримінального процесу, оперативно-розшукової діяльності, забезпечення державної безпеки країни тощо. І це невипадково, адже саме завдяки своєчасному й фаховому використанню в оперативно-розшукових заходах СТЗ нерідко забезпечується найбільш оптимальна ефективність і результативність здійснюваних оперативними підрозділами заходів, а із набранням новим Кримінальним процесуальним кодексом України [4] чинності – гласних і, насамперед, – негласних, слідчих (розшукових) дій. Саме завдяки застосуванню СТЗ за статистикою останніх років розкривається абсолютна більшість тяжких і особливо тяжких злочинів [5, с. 38–39].

Термінологія визначення СТЗ як “оперативні” та “оперативно-технічні засоби” (відповідно ОЗ, ОТЗ) є похідною від термінів “оперативно-розшукові заходи”, “оперативно-розшукові дії”, що виникли в теорії кримінального процесу й оперативно-розшукової діяльності майже 60 років тому. З 1958 року вони отримали законодавче визначення в основах кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік (ст. 29) [6], потім були перенесені до кримінально-процесуальних кодексів суб’єктів федерації колишнього СРСР, у тому числі КПК УРСР 1960 року (ст. 103) [7], а в подальшому – передбачені в національному законодавстві (включаючи і вітчизняне) про оперативно-розшукову діяльність (ст. 2,8 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” [8], боротьбу з організованою злочинністю (ст. 15 Закону України “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю”) [9] та ін.

Досить важливим етапом розширення сфери використання СТЗ в інтересах кримінального судочинства і ОРД став початок цього століття.

Унаслідок прийняття 18 січня 2001 року відповідного закону України ч. 2 ст. 8 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” отримала нову редакцію, відповідно до якої визначався новий порядок і підстави здійснення таких оперативно-розшукових заходів, як:

негласне проникнення до житла чи до іншого володіння особи;

зняття інформації з каналів зв’язку;

контроль за листуванням, телефонними розмовами, телеграфною та іншою кореспонденцією;

застосування інших технічних засобів одержання інформації,

та передбачалося, що за їх результатами складається протокол з відповідними додатками, який підлягає використанню як джерело доказів у кримінальному судочинстві [10].

21 червня 2001 року Законом України було внесено зміни й до кримінально-процесуального законодавства, відповідно до яких визначений ч. 2 ст. 65 КПК вичерпний перелік джерел доказів був доповнений з віднесенням до них протоколів із відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів, а ст. 82 КПК у редакції цього закону було проголошено, що такі протоколи, носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії, є джерелом доказів, оскільки в них підтверджуються обставини і факти, що мають значення для вирішення справи [11].

Наслідком подальших полярних дискусій теоретиків і практиків з приводу зазначених правових новел вітчизняним законодавцем цілком об’єктивно обрано обґрунтовану позицію тієї їх частини, які обстоювали доцільність зазначених нововведень як першого важливого кроку в напрямі подальшої процесуалізації оперативно-розшукової діяльності, здійснюваної в інтересах кримінального судочинства.

Негласним слідчим (розшуковим) діям (котрі проводяться, як правило, із застосуванням СТЗ), у новому КПК України відведено окрему главу 21. За загальними положеннями цієї глави (§1), такі дії можуть здійснюватись лише у випадках, якщо відомості, що злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб, причому негласні слідчі (розшукові) дії, передбачені статтями 260 (“Аудіо-, відеоконтроль особи”), 261 (“Накладання арешту на кореспонденції”), 262 (“Огляд і виїмка кореспонденції”), 263 (“Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж”), 264 (“Зняття інформації з електронних інформаційних систем”) (в частині дій, що проводяться на підставі ухвали слідчого судді), 267 (“Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи”), 269 (“Спостереження за особою, річчю або місцем”), 270 (“Аудіо-, відеоконтроль місця”), 271 (“Контроль за вчиненням злочину”), 272 (“Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації”), 274 (“Негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження”) КПК, проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів (ч. 2 ст. 246); рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій приймає слідчий, прокурор, а у випадках, передбачених КПК, – слідчий суддя за клопотанням про-

курора або за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором; слідчий зобов'язаний повідомити прокурора про прийняття рішення щодо певних негласних слідчих (розшукових) дій та отримані результати, останній вправі заборонити проведення або припинити подальше проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ч. 3 ст. 246). Отже, за змістом зазначених законоположень, саме перелічені посадові особи вправі приймати рішення про застосування СТЗ під час негласних слідчих (розшукових) дій.

Статтею 252 чинного КПК прямо передбачено, що фіксація ходу й результатів негласних (розшукових) дій повинна відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження, передбачених КПК; за її результатами складається протокол, до якого в разі необхідності долучаються додатки (ч. 1); проведення негласних слідчих (розшукових) дій може фіксуватися за допомогою технічних та інших засобів (ч. 2).

Відповідно до ч. 2 ст. 99 нового КПК, матеріали, у яких зафіксовано дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”, за умови відповідності визначених у цій статті вимогам, є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази.

При цьому в чинному КПК неодноразово наголошується (п. 8 ч. 2, п.4 ст. 248 та ін.) на необхідності обов'язкового визначення як у клопотанні прокурора або слідчого, погодженого з останнім, так і в ухвалі слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії із застосуванням технічних засобів ідентифікаційних ознак, які дозволяють унікальним чином ідентифікувати телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання, інші характерні властивості застосовуваних під час негласної слідчої (розшукової) дії технічних засобів.

Згідно з ч. 1 ст. 256 нового КПК, протоколи щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій, аудіо- або відеозаписи, фотознімки, інші результати, здобуті за допомогою застосування технічних засобів, вилучені під час їх проведення речі і документи або їх копії можуть використовуватися в доказуванні на тих самих підставах, що й результати проведення інших слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування.

Отже, можна констатувати, що в наведених, а також інших новелах, що містяться в якісно оновленому кримінальному процесуальному законодавстві, беззаперечно, не залишено поза увагою проблему недостатнього правового врегулювання порядку та змісту використання спеціальних технічних засобів в інтересах кримінального судочинства і ОРД, зокрема, під час здійснення негласних слідчих (розшукових) дій. Проте, як нам видається, цих спроб законодавця явно недостатньо для його остаточного й повного розв'язання.

Більше того, навіть з першого погляду не можна не помітити неповноту, непослідовність і невідповідність змісту, наприклад, наведених вище ст. 251, 252 і ч. 1 ст. 256 КПК.

Вважаємо, що цій проблематиці має бути присвячена окрема норма КПК, яка б регламентувала підстави, порядок і зміст застосування СТЗ під час здійснення негласних слідчих (розшукових) дій та використання його результатів в інтересах кримінального провадження.

Не менш важливою проблемою вважаємо і відсутність науково-практичних методик, відомчих (чи міжвідомчих) інструкцій з цих питань.

Слід, на наш погляд, більш прискіпливо підійти й до термінологічного визначення технічних пристроїв, що використовуються при здійсненні ОРД, у тому числі під час здійснення гласних слідчих (розшукових) дій.

Цілком закономірно, що для здійснення ОРД може використовуватися далеко не будь-яка техніка, технічні прилади чи пристрої. Ними повинні виступати лише “спеціальні технічні засоби”, які сертифіковані й перебувають на озброєнні й суворому обліку в оперативних підрозділах, і які, до речі, нерідко можуть належно експлуатуватися. Позаяк розшифровувати зміст зафіксованої інформації тощо може далеко не кожний слідчий, оперативний працівник чи інший посадовець правоохоронного органу.

Можна погодитися й із запропонованими у спеціальній літературі пропозиціями науковців і практиків іменувати технічні засоби “оперативною технікою, що використовується при здійсненні оперативно-технічного документування (ОТД)” [12], що, на нашу думку, все ж є більш прийнятним, ніж те їх визначення, що нормативно закріплене в чинному КПК і законодавстві ОРД.

Нашу думку щодо доцільності використання терміну “спеціальні технічні засоби” поділяють й інші науковці та відомі фахівці-практики чи не найвищого рівня, у тому числі автори одного з науково-практичних коментарів Кримінального процесуального кодексу України (В.Я. Тацій, В.П. Пшонка, А.В. Портнов, О.М. Бандурка, Є.М. Блаживський, Є.П. Бурдоль та ін.).

Так, констатуючи зміст ст. 252 КПК, вказані автори зазначають: “В окремих випадках, якщо до проведення негласної слідчої (розшукової) дії залучалися співробітники (спеціалісти) оперативних підрозділів, вони також можуть бути залучені до участі у складанні протоколу за результатами негласної слідчої (розшукової) дії з метою надання допомоги та сприяння в експлуатації *спеціальних технічних засобів* (курсив наш), розшифровки змісту зафіксованої інформації” [13, с. 643].

Попередні підсумки роботи органів внутрішніх справ за новим Кримінальним процесуальним кодексом України, як відзначається в рішенні Колегії МВС України від 18.01.2013 р. “Про підсумки оперативно-службової діяльності органів і підрозділів внутрішніх справ України за 2012 рік, ефективність роботи в умовах докорінної зміни кримінального процесуального законодавства, завдання щодо посилення протидії злочинності, забезпечення правопорядку і громадської безпеки, зміцнення кадрового потенціалу, дисципліни і законності серед особового складу у 2013 році”, вжиті організаційні та практичні заходи дозволили забезпечити належний рівень безпеки життєдіяльності громадян, захисту їх життя, здоров’я, власності, прав і свобод від протиправних посягань, а реалізація комплексу заходів щодо, зокрема підготовки до роботи ОВС в умовах нового КПК, сприяла закріпленню та розвитку ряду позитивних тенденцій у динаміці та структурі злочинності, покращанню результатів на окремих напрямках оперативно-службової діяльності.

Разом з тим, ужиті заходи не повною мірою відповідають кримінальній ситуації в країні.

Одним із серйозних недоліків колегією визначено неналежну організацію контролю за діяльністю слідчих щодо надання до суду клопотань про проведення негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема, в АР Крим, Волинській, Донецькій, Дніпропетровській, Житомирській, Київській, Одеській, Полтавській, Сумській, Тернопільській, Харківській, Черкаській областях, місті Києві та на Південно-Західній залізниці [14].

Одним із основних об’єктивних чинників такого стану справ, як свідчать спілкування з практичними працівниками органів досудового слідства та оперативних підрозділів, є прогалини в законодавстві, недостатня скоординованість дій правоохоронних та судових органів з цих питань та недосконала підготовленість їх фахівців, насамперед слідчих, до їх належного і якісного розв’язання.

Тому вважаємо, що серед першочергових практичних кроків ОВС, спрямованих на розв’язання окреслених колегією завдань, важливе місце мають посідати не тільки проблеми підвищення кваліфікації кадрів, уповноважених і спроможних адаптувати практику до якісно нових вимог чинного кримінального процесуального законодавства, а і врахування зауважень та пропозицій, висловлених нами у цій науковій публікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Сервецький І.В.* Організація і тактика оперативно-розшукового документування : Монографія / І.В. Сервецький, В.І. Лазутко, В.П. Шеломенцев. – К. : НАВСУ, 2000. – 256 с.
2. *Кондратьєв Я.Ю.* Застосування технічних засобів для отримання доказової інформації : Монографія / Я.Ю. Кондратьєв, В.Д. Сущенко, П.П. Підюков, Ю.Ф. Жаріков, Ю.Ю. Орлов. – К. : НАВСУ, 2003. – 160 с.

3. Кондратьев Я.Ю. Застосування технічних засобів для отримання оперативно-розшукової інформації : Монографія / Я.Ю. Кондратьев, В.Д. Сущенко, Ю.Ф.Жаріков, Ю.Ю. Орлов, П.П. Підюков. – К. : НАВСУ, 2003. – 147 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв’язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України : чинне законодавство з 19 листопада 2012 року : Текст. – К. : Палівода А.В., 2012. – 382 с. – Кодекси України.
5. Підюков П.П. Оперативно-розшукова діяльність як форма негласного провадження в кримінальному судочинстві / П.П. Підюков // Наука і правоохорона. – 2009. – № 4. – С. 38–40.
6. Основы уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик 1958 года // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1959. – № 1. – Ст. 15.
7. Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2. – Ст. 15.
8. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
9. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 червня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 45. – Ст. 358.
10. Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 14. – С. 72.
11. Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 34. – С. 187.
12. Сервецький І.В. Теоретичні проблеми оперативно-технічного документування та шляхи використання його результатів у кримінальному судочинстві / І.В. Сервецький, О.М. Юрченко // Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (економіка, право). – 2013. – Вип. 2. – С. 134–140.
13. Кримінальний процесуальний кодекс України : Наук.-практ. коментар : У 2 т. / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Т. 1. – Х. : Право, 2012. – 768 с.
14. Про підсумки оперативно-службової діяльності органів і підрозділів внутрішніх справ за 2012 рік, ефективність роботи в умовах докорінної зміни кримінального процесуального законодавства, завдання щодо посилення протидії злочинності, забезпечення правопорядку і громадської безпеки, зміцнення кадрового потенціалу, дисципліни і законності серед особового складу у 2013 році : Рішення Колегії МВС України від 18.01.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.gov.ua/mvs/coutrol/uk/index.

Отримано 18.02.2013